

De la hegemonia germană la imperiul sovietic în Europa

Angela Banciu

Universitatea Politehnică, București

Al doilea război mondial reprezintă cea mai mare tragedie cunoscută în istoria umanității. La 60 de ani de la încheierea acestui uriaș cataclism există încă un amplu efort de investigare, ilustrat de o literatură de specialitate de dimensiuni uluitoare care sporește interesul specialiștilor și a publicului larg pentru cunoașterea și interpretarea groaznicului eveniment, precum și a consecințelor lui asupra Europei și a lumii. Studiul de față sintetizează consecințele apărute în urma schimbării raportului de forțe politice și militare în favoarea Moscovei, cu efectele negative în planul evoluției democrației într-o serie de state europene, între care și România.

Al doilea război mondial a durat 2 174 de zile și a provocat moartea a 55 de milioane de oameni, dintre care 28 de milioane de persoane civile, numărul acestora depășindu-l pe cel al militarilor, fapt caracteristic războiului total¹. Cei 35 de milioane de mutilați de război au păstrat și păstrează încă în trupurile lor urmele de neșters ale acestui uriaș cataclism uman. La 60 de ani de la încheierea războiului, generația noastră continuă încă să-și pună grelele întrebări: cum?, cine?, pentru ce?, de ce?

După opinia marelui om politic englez Winston Churchill, războiul din 1939-1945 a fost „Războiul inutil”. „Niciodată – spune Churchill – nu a fost mai ușor de oprit un război decât cel care tocmai a distrus ce rămăsese din lume după bătălia anterioară”². Dacă în primul război a avut loc un groaznic măcel al soldaților și a fost distrusă o mare parte a avuției acumulate a națiunilor, în al doilea război,

spune Churchill, „avea să piară orice legătură între om și om. Germanii au comis crime... care nu au egal, întindere și mârșăvie cu nici unele dintre crimele care au întunecat istoria omenirii. Masacrarea, prin metode sistematice, a șase sau șapte milioane de femei și de copii în lagărele germane de exterminare depășește în oroare măcelurile lui Ghinghis-Han, care pare astfel un pigmeu”³. Apoi, exterminarea deliberată a unor populații întregi, atât de către Germania, cât și de către Rusia în războiul din est, alături de procesul hidos al bombardării unor orașe deschise, început de germani și plătit înzecit de forța mereu crescândă a aliaților, a continuat cu folosirea bombei atomice care a distrus Hiroshima și Nagasaki, toate aceste orori ilustrând grozăvia celei mai mari tragedii din istoria umanității.”

Cel de-al doilea război mondial, pe lângă sumbrul record de a fi fost cel mai groaznic cataclism din istoria tumultuoasă

a omenirii, mai deține două mari recorduri : este evenimentul istoric care a lăsat cele mai multe arhive și a generat cea mai amplă bibliografie cunoscută vreodată în cadrul istoriografiei, de unde și inaccesibilitatea de ansamblu a acesteia.

Amplul efort de investigare, ilustrat de literatura de specialitate, de dimensiuni uluitoare, sporește permanent interesul specialiștilor și publicului larg pentru cunoașterea și interpretarea acestui eveniment de semnificație crucială în istoria omenirii.

Războaiele secolului al XX-lea au fost provocate de dispute privind dominația Europei și a lumii, precum și de nevoia dezintegrării imperiilor habsburgic și otoman. După 1918, Europa a fost instabilă din punct de vedere politic. Unii istorici, cu o anumită exagerare, au socotit că anii 1919-1939 n-au fost ani de pace reală, ci întreruperea unui război de treizeci de ani, al doilea pentru Europa, care a durat din 1914 și până în 1945. De altminteri, când mareșalul Foch a auzit de semnarea Tratatului de la Versailles, a remarcat cu o deosebită acuratețe : „Asta nu e pace. E un armistițiu de douăzeci de ani”⁴.

Tratatul de la Versailles a fost fundamental deosebit față de cel semnat cu prilejul Congresului de la Viena din 1815. Secolul de pace asigurat de Congresul de la Viena s-a bazat pe trei piloni la fel de importanți : o pace conciliatoare cu Franța, stabilirea unui echilibru de forțe la nivel european și un sentiment comun al legitimității, al încrederii reciproce în durabilitatea edificiului politic realizat⁵. Spre deosebire de acesta, termenii tratatului de la Versailles erau prea împovărați pentru conciliere și, în același timp, prea slabi pentru a-i asigura viabilitatea. În ciuda clauzelor sale punitive, în mod paradoxal, vulnerabilitatea Franței și avansul strategic al Germaniei au fost amplificate prin conținutul tratatului⁶. Arhitecții acordului

de la Versailles au realizat exact opusul a ceea ce își propuseseră. „Ei – spune Kissinger – au încercat să slăbească Germania din punct de vedere fizic, dar n-au făcut decât să o întărească în plan geopolitic.”⁷ Tratatul, corect gândite, au fost lipsite de instrumente internaționale solide, care să asigure respectarea lor, Societatea Națiunilor ilustrând dilema fundamentală a securității colective. Agresiunea trebuia stopată, dar nu existau mijloace de aplicare a sancțiunilor. Eliminarea din securitatea continentului a două state importante ale Europei, Germania și Rusia, a condus la minarea rapidă, de către acestea, a principalelor prevederi ale tratatului, prin semnarea acordului de la Rappalo, în aprilie 1922. Tratatul a favorizat apropierea Germaniei de Rusia cu consecințe nefaste pentru Europa și restul lumii, el fiind o sfidare la adresa principiilor înscrise la Versailles. Germania oferea ajutor pentru refacerea Rusiei sovietice, fapt într-un anume fel bizar, ce demonstra că aceasta nu era atât de slăbită economic și militar cum se credea la începutul anilor 1920. În Rusia urmau să se instaleze 5.000 de tehnicieni germani, care să sprijine procesul de înarmare a celor două țări. La 23 august 1939, când a fost semnat tratatul Ribbentrop-Molotov, acesta a fost prezentat ca expresia revenirii la tradiții. Apoi, pactul de la Locarno, deși salutat în 1925 ca fiind „cheia de boltă a păcii permanente”, a însemnat, de fapt, începutul sfârșitului pentru ordinea stabilită la Versailles⁸. Pactul de la Locarno a avut în vedere doar asigurarea păcii în vest, urmând ca un Locarno în est să fie stabilit ulterior. Dar, în fapt, conferința de la Locarno a împărțit Europa în state cu hotare garantate și state cu hotare negarantate, deschizând drum expansiunii germane spre est.

Hitler a reușit să preia puterea datorită mai multor cauze favorabile: criza economică ce a zdruncinat puternic Germania, afectând toate categoriile sociale, reacția colectivă împotriva clauzelor Tratatului de la Versailles și, mai ales, condamnarea de către opinia publică germană a articolului 231 din Tratatul care stipula vinovăția Germaniei pentru provocarea războiului mondial, dezordinea și violența socială generate de naziști cu scopul de a căpăta apoi ei înșiși misiunea de a le stăvili și suprima, toate acestea fiind întărite de convingerea colectivă că Germania era destul de puternică pentru a corecta nedreptățile postbelice.

Dacă Hitler „a exploatat fără scrupule – după cum afirmă Kissinger – conștiințele vinovate ale democrațiilor în legătură cu Tratatul de la Versailles”⁹, abilitatea lui demagogică l-a propulsat la conducerea Germaniei și a reprezentat mijlocul principal de asigurare a influenței sale politice pe întreaga durată a carierei și a războiului mondial. Reich-ul lui Hitler, într-un anume fel, era asemănător cu cel al lui Bismark, dar diferit de acesta din perspectiva contextului european și mondial mult modificat. Dacă Germania lui Bismark era o putere printre încă cinci sau șase puteri europene, cea a lui Hitler se afirma și se impunea între doar trei puteri. Or, un sistem bazat pe trei puteri era mai greu de menținut decât unul întemeiat pe șase, care oferea o mai bună stabilitate. Dintre cele două mari puteri care i se puteau opune lui Hitler, Franța prin politica sa oscilantă a erodat credibilitatea alianțelor postbelice. Politicienii francezi au exagerat forța militară a Germaniei, desconsiderând capacitatea reală de luptă a țării lor. La rândul ei, Marea Britanie era mai puțin interesată în menținerea *statu-quo*-ului teritorial, socotind că acesta putea fi modificat în mod pașnic dacă pacea ar fi devenit mai

sigură. După 1933 se întărește tot mai mult convingerea că evitarea războiului cu Germania impunea deschiderea drumului puterii ei spre Est. „Conciliatorii din 1938 – afirmă Calvocoressi – i-au oferit lui Hitler mijloacele de a bombardarea Marea Britanie doi ani mai târziu și lui Stalin oportunitatea de a domina Europa. Pe cât de bune le-au fost intențiile, pe atât de catastrofale le-au fost politicile.”¹⁰

În declanșarea ambelor războaie Rusia și, apoi, Uniunea Sovietică au jucat un rol decisiv. În 1914, țarul se aștepta ca prin intermediul conflictului mondial să-și soluționeze criza politică internă; în 1939, Stalin a încurajat războiul cu scopul de a contribui la extinderea comunismului și a lua o parte din cuceririle lui Hitler. Pactul Ribbentrop-Molotov a fost o continuare și o reluare a împărțirilor Poloniei de către Frederic cel Mare, Ecaterina cea Mare și împărăteasa Maria Tereza (în 1772). Când Hitler a atacat Uniunea Sovietică, Stalin a fost atât de șocat de declarația de război a Germaniei, încât a căzut pradă unei crize care a durat zece zile, timp în care sovieticii așteptau cu sufletul la gură discursul său care a fost radiodifuzat abia pe 3 iulie 1941.

La încheierea războiului, în 1945, hegemonia germană a fost înlocuită de coșmarurile imperiului sovietic. Aceste coșmaruri s-au datorat faptului că istoria n-a cunoscut un despot atât de brutal și de cinic cum a fost Stalin. „El este – spune Milovan Djilas – un criminal mai metodic, mai cuprinzător și mai total decât Hitler. El este unul dintre acei rari dogmatici înfiorători care sunt capabili să nimicească nouă zecimi din omenire pentru a o feri pe a zecea.”¹¹

Subjugarea Mitteleuropei de către sovietici a fost generată de dorința lui Stalin de a extinde sistemul comunist, de neîncrederea lui în foștii aliați și de

nevoile economice ale Uniunii Sovietice epuizată și secătuită de război. Pretutindeni s-a concretizat concepția lui Stalin, potrivit căreia, spre deosebire de epocile anterioare ale istoriei lumii, o armată care ocupă un teritoriu își impune acolo și propriul sistem politic de guvernare. „Creator al unui sistem socialist închis – afirmă Djilas – el a fost, în același timp, instrumentul acestuia, iar în condiții schimbate, prea târziu a devenit victima lui.”¹² Urmărind idei abstracte, absolute și, în esența lor, utopice, Stalin și-a asigurat succesul prin violență, distrugere fizică și spirituală.

Preluarea puterii de către comuniști, în condițiile ingerințelor sovietice, a fost facilitată, în mare măsură, de faptul că pe plan intern marea criză și al doilea război mondial „nu numai că distruseră vechile sisteme politice, ci au și slăbit grav clasele politice existente în întreaga Europă Centrală și de Est”¹³. Cadrele comuniste care au înlocuit elitele politice tradiționale au manipulat oamenii prin specularea dorinței firești a acestora de schimbare în bine a societății și a modului de organizare a acesteia, aspirație uzată, însă, de realitatea socială și politică cu o rapiditate fără precedent în evoluția istorică a civilizației europene. Societățile cucerite de comuniști au fost agresate politic, economic și spiritual nu atât prin monopolizarea puterii „ci – spune Rothschild – prin *abuzarea de aceasta* (s.n.) dincolo de orice limite tradiționale sau acceptabile și prin folosirea ei în slujba altei țări sau a altei societăți”¹⁴.

Marcând un avans uluitor în lume, în anii 1945-1947 sistemul comunist a beneficiat de prestigiul colosal al Uniunii Sovietice după cel de-al doilea război mondial, un stat puternic al Marii Coaliții aliate, cu rol covârșitor în înfrângerea militară a fascismului și, totodată, o țară martiră în ochii opiniei publice europene și mondiale, prin ponderea potențialului

uman devenit victimă a acestui încrâncenat război. Ideologia comunistă apărea, la sfârșitul marelui conflict mondial, „ca un vector privilegiat al democrației”, iar prin participarea la lupta împotriva regimurilor fasciste comuniștii căpătaseră „un brevet de democrație”¹⁵. Se producea, astfel, o răsturnare de mentalitate sui-generis specifică perioadei imediat postbelice, în condițiile în care opoziția tradițională, abia înfiripată, dintre socialism și capitalism, întrezărită sub aspect ideologic, spiritual în lumea interbelică, era dublată acum de cea dintre democrație și fascism, rezultând, adesea, din această imagine răsturnată, o corelație între capitalism și fascism, pe de o parte, și socialism și democrație, pe de altă parte¹⁶ – ceea ce a avantajat mult Uniunea Sovietică în instituirea controlului politic, juridic și ideologic asupra Europei Centrale și de Est. Această imagine răsturnată a avut efecte directe asupra accelerării ritmului cuceririi puterii politice, în anii 1944-1948, de către partidele comuniste. Acționând în cadrul unor coaliții pluripartite, dar supradimensionate în favoarea lor, comuniștii vor exercita o mare presiune în interiorul guvernelor și parlamentelor, astfel încât fiecare membru al acestor instituții să evite „identificarea sa ca redundant și a rămâne printre partenerii supraviețuitori”¹⁷.

Monopolizând puterea politică și orientând dezvoltarea socio-economică într-o direcție clar stipulată, sub raport ideologic, printr-un stăruitor efort de propagandă, comuniștii s-au străduit să întemeieze noile regimuri pe legi fundamentale. Analiza acestora ne relevă legătura strânsă dintre conținutul constituțiilor din Europa Centrală și de Est, pe de o parte, și alinierea lor completă la modelul constituției sovietice din 1936, pe de altă parte, socotită în perioada stalinismului ca fiind „cea mai democratică din lume”¹⁸. Ea a fost în

realitate „un val de fraze și premise liberale peste *ghilotina* (s.n.) din planul de fundal”¹⁹, așa după cum aveau să fie toate celelalte constituții care construiau socialismul după model sovietic. „Decorul democratic” era, în fapt, anulat prin articolul care stipula supremația partidului comunist. „Democrațiile populare” au fost controlate de Moscova, impunându-se imitarea forțată a instituțiilor politice, administrative și culturale sovietice. Privatiunile economice impuse pentru înfăptuirea industrializării și colectivizării agriculturii, arbitrarul administrației controlată de personal sovietic, teroarea politică internă, dependența economică, politică și ideologică față de Uniunea Sovietică, izolarea de lumea necomunistă și, în mare măsură, de celelalte „democrații populare” sunt trăsături comune statelor Europei Centrale și de Est în perioada funcționalității primelor constituții elaborate după model sovietic. „Costurile economice, culturale și morale ale acestui stalinism matur în democrațiile populare sunt incalculabile și au fost plătite de oameni dislocați, dezmoșteniți, deposedați, disperați, umiliți, persecutați.”²⁰

În toate statele intrate în sfera de dominație sovietică la sfârșitul celui de-al doilea război mondial a fost instaurat un regim totalitar comunist. Chiar dacă evoluția acestuia, în fiecare țară, a fost sinuoasă, existând încercări de reformare a sistemului totalitar, de „liberalizare” și diversificare a opțiunilor, rămân câteva trăsături esențiale ale perioadei 1945-1989 care definesc forma și conținutul regimului :

a) monopolul partidului unic, a cărui influență crește devenind exclusivă în societate²¹; b) „societatea închisă” de tip socialist a creat cadrul „gândirii captive”²², obligată să accepte ideologia oficială a comunismului, socialismul reprezentând doar prima fază a acestuia; c) distrugerea valorilor care țineau de demnitatea umană și, mai ales, proprietatea individuală; d) supralicitarea mecanismelor restrictive și coercitive de reglementare a conduitei indivizilor; e) îngrădirea drastică a posibilităților de exprimare liberă sau „îngăduirea” acesteia numai sub controlul oficial al autorităților de partid și statale.

Deși, în aparență, evenimentele din 1989 au fost în mare măsură neașteptate, maladia sistemului era adâncă și veche, ea manifestându-se treptat, începând din deceniul al șaptelea al secolului al XX-lea prin : a) rezistența surdă sau manifestă a țărilor europene aflate sub influență sovietică la procesul de integrare socialistă inițiat de Moscova; b) degradarea tot mai evidentă a situației lor socio-economice; c) presiunile directe sau ascunse ale societății civile împotriva structurilor puterii totalitare; d) incapacitatea regimurilor comuniste de a se autoreforma, fapt care a marcat sfârșitul existenței acestora²³.

Putem afirma că prăbușirea rapidă a comunismului a reprezentat nu numai rezultatul unui context politic favorabil, ci un fenomen cu explicații foarte adânci pe care le putem regăsi în însăși originea sistemului, în modul de alcătuire și de funcționare a instituțiilor sale totalitare.

Note

1. Jaques de Lennay, *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 24.
2. Winston Churchill, *Al doilea război mondial*, traducere de Any și Virgil Florea, cu un cuvânt înainte de Florin Constantiniu, București: Saeculum, 1997, 11.
3. *Ibid.*

4. *Ibid.*, 17.
5. Henry Kissinger, *Diplomația*, București: All, 2002, 209.
6. *Ibid.*, 210.
7. *Ibid.*, 212.
8. *Ibid.*, 240.
9. *Ibid.*, 252.
10. Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismark la Gorbaciov*, Iași: Polirom, 2003, 61.
11. Milo van Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Craiova: Europa, f.a., 214.
12. *Ibid.*, 125.
13. Joseph Rothschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după al Doilea Război Mondial*, ediția a doua, București: Antet, 1997, 80.
14. *Ibid.*.
15. Jean-François Soulet, *Istora comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași: Polirom, 1998, 13.
16. *Ibid.*.
17. Joseph Rothschild, *op. cit.*, 181.
18. Vezi și Jean-François Soulet, *op. cit.*, 60.
19. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, București: Humanitas, 1994, 513.
20. Joseph Rothschild, *op. cit.*, 212.
21. Într-o societate pluralistă sau pluripartidistă conținutul regimului nu se poate identifica cu natura unui partid politic, dar în condițiile monocratismului unui singur partid, structura acestuia se identifică cu regimul politic.
22. Vezi în acest sens: Cz, Milosz, *La pensée captive*, Gallimard, 1953; K. R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, 2 vol., București: Humanitas, 1993.
23. Vezi și Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, București: Humanitas, 1993.

Bibliografie

- Jaques de Lennay. (1988). *Mari decizii ale celui de-al doilea război mondial*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Winston, Churchill. (1997). *Al doilea război mondial*. Traducere de Any și Virgil Florea, cu un cuvânt înainte de Florin Constantiniu. București: Saeculum.
- Henry, Kissinger. (2002), *Diplomația*. București: All.
- Peter Calvocoressi (2003). *Europa de la Bismark la Gorbaciov*. Iași: Polirom.
- Milo van Djilas. *Întâlniri cu Stalin*. Craiova: Europa.
- Joseph Rothschild. (1997). *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după al Doilea Război Mondial*. Ediția a doua. București: Antet.
- Jean-François Soulet. (1998). *Istora comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*. Iași: Polirom.
- Hannah, Arendt. (1994). *Originile totalitarismului*. București: Editura Humanitas.
- Cz., Milosz. (1953). *La pensée captive*. Paris: Gallimard; K.R. Popper. (1993). *Societatea deschisă și dușmanii ei*. 2 vol. București: Humanitas.
- Vezi și Ralf, Dahrendorf. (1993). *Reflecții asupra Revoluției din Europa*. București: Humanitas.

Abstract

The Second World War represents the greatest tragedy known in the history of humanity. 60 years after the end of this huge cataclysm there still is an ample effort of investigation, illustrated by a speciality literature of astounding dimensions, that intensifies the interest of the specialists and of the large audience for the knowledge and interpretation of this

tragic event, as well as of its consequences for Europe and the entire world. The present study synthesises the consequences brought out by the change of the relation of political and military forces in favour of Moscow, with negative effects to the plan of the evolution of democracy in several European countries, Romania included.

Primit la redacție : iunie 2005